

**PHILADELPHIA DARPANESİNDEN NADİR BİR SİKKE:
THEODOROS MANKAPHAS BASKISI BAKIR TRAKHY**Ceren ÜNAL¹**ÖZ**

Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan bakır trakhy sikke Philadelphia'lı Theodoros Mankaphas'ın başkent Konstantinopolis'teki yönetime ve Bizans imparatoruna isyan ederek kendisini imparator ilan etmesinden sonra basılmış nadir bir buluntudur. Theodoros Mankaphas'ın imparator olarak resmen hüküm sürmek için adına sikke bastırması, yaşadığı yer Philadelphia ve çevre bölgeden askeri destek alması, 12. yüzyıl sonu- 13. yüzyıl başlarında Batı Anadolu'da yaşanan karmaşa ve imparatorluk otoritesinin zayıflığını göstermektedir. Bu dönemde, imparatorluğun farklı yerlerinde görülen isyan ve ayrılık girişimleri aslında ekonomik ve siyasi bakımdan zor durumda olan imparatorluğun IV. Haçlı seferi ile yıkılmasının habercisiydiler.

Theodoros Mankaphas'a atfedilen elektron ve billon aspron trakhy sikkeleri oldukça nadir buluntu olmalarından ve Bizans sikke tiplerinden oldukça farklı ikonografi ve yazı formuna sahip olmalarından çok önemlidirler. 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başlarındaki siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar altında ortaya çıkan ve isyancı Theodoros Mankaphas'a atfedilen elektron ve billon sikkeler konusunda ise uzmanların farklı görüşleri bulunmaktadır. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu sikkelerin iki farklı görüş doğrultusunda sınıflandığı ve görüş ayrılıkları barındırdıkları bilinmektedir. Çalışmamızda, uzmanların sikkenin atfedilmesi gereken idareci hakkındaki farklı görüşleri incelenecek ve Tunay Demran Koleksiyonunda yer alan ve daha önce bakır birimi hakkında bir yayın yapılmamış nadir sikke buluntusu eşliğinde, Theodoros Mankaphas tarafından sirkülasyonda bir süreliğine de olsa yer bulmaları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Bizans, Philadelphia, Theodoros Mankaphas, sikke.

¹ Doç. Dr. Ceren Ünal, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans SanatıAnabilim Dalı. Associate Professor Dr. Ceren Ünal, Manisa Celal Bayar University, Faculty of Science and Letters, History of Art Department, Byzantine Art Programme, Manisa/TURKEY.

**A RARE COIN FROM THE PHILADELPHIA MINT:
THEODOROS MANCAPHAS' COPPER TRACHY**

ABSTRACT

The copper trachy coin included in the Tunay Demran Collection is a rare find that was issued by Theodoros Mancaphas of Philadelphia after he revolted against the Byzantine Emperor in Constantinople to proclaim himself emperor. Theodoros Mancaphas minted his own coinage and engraved his name on it to maintain his official governance in the region, and he received military support from Philadelphia and its surroundings, which indicates the chaos in Western Anatolia and the weakness of the empire's authority in the late 12th and early 13th centuries. In this period, the Byzantine Empire was economically and politically weakened, and uprisings and riots in various regions foreshadowed the demolition of the Empire by the Fourth Crusade.

Electron and billon aspron trachy coins attributed to Theodoros Mancaphas are very important since they are rare finds and their iconography and legend forms differ from those of Byzantine coinage. Numismatists have different views on these electron and billon coins, which emerged under the political, economic and social conditions of the late 12th and early 13th centuries and are attributed to Theodoros Mancaphas, the rebel. In the extant studies, these coins were classified in accordance with two different views and various opinions. In our study, numismatists' opinions on the ruler to whom these coins should be attributed will be examined, and their circulation by Theodoros Mancaphas for a while will be discussed and accompanied with this rare coin find—whose copper version has yet to be published—in the Tunay Demran Collection.

Keywords: Medieval, Byzantine, Philadelphia, Theodore Mancaphas, coin.

THEODOROS MANKAPHAS'IN YAŞAMINA KISA BAKIŞ:

Antik dönemin ünlü kronikçilerinden Niketas Khoniates ve Georgios Akropolites'in eserlerinden Philadelphia'lı (Alaşehir'li) Mòrotheodòros ve giriştiği isyanlar hakkında bilgi edinilmektedir. Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia'da iki kez isyan ederek imparatorluktan ayrılma girişiminde bulunarak, kendisini imparator ilan ettiği bilinmektedir (Treadgold 1997, 658, 710, 713Ayönü 2007, 148).

İlk olarak, 1188/1189 tarihlerinde Philadelphia'da isyan girişiminde bulunan Theodoros'a verilen Yunanca

Mörotheodòros/Budala ya da aptal Theodoros anlamına gelen lakap bölgede yaşayan Türkmenler arasında Türkçe mankafa kelimesi ile ortaya çıkmıştır. Türkmenler tarafından Theodoros için kullanılan Türkçe mankafa kelimesinin Yunanca'ya Mankaphas/Mangaphas olarak geçtiği ve dönemin kaynaklarında da Theodoros'tan bu lakabıyla bahsedildiği bilinmektedir (Acropolites 2008, 25; Demirkent 2006, 203; Ševčenko 1968, 111). Aslında alacağı yenilginin açık olmasına rağmen imparatorluğa isyan etmesi hatta daha da ileriye giderek kendisini imparator ilan ederek bu durumu yasal hale getirmek için de gümüş sikke bastırmasından dolayı Yunan halkı tarafından Mörotheodòros,, Türkmenler tarafından ise mankafa olarak anılmasını açıklamaktadır.

Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia'daki yaşamı, ailesi ve sosyal konumu ile ilgili günümüze ulaşmış kesin bilgi bulunmamaktadır. Hem yaşadığı yerdeki halkın hem de komşu bölge halkının desteğini alarak imparator ünvanı ile ortaya çıkması ve adına gümüş sikke bastırmasından dolayı Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia'lı saygın bir kişi olduğu düşünülebilir (Herrin 2010, 359)². 1188 yılında başkent Konstantinopolis'teki yönetime isyan ederek kendisini imparator ilan edecek derecede bölge halkından destek alabilen bir kişinin sıradan kimliğe sahip olduğunun düşünülmemesi için geçerli nedendir (Brand 1991, 1286). Hatta başkent Konstantinopolis'ten isyanı bastırmak için imparator II. Isaakios Angelos'un ordusuyla yola çıkması bölgede Theodoros Mankaphas'ın ciddi bir topluluğu bir araya getirip silahlandırdığını ve tehdidin oldukça ciddiye alındığını da göstermektedir. Bölge kontrolünün kaybedilmesi konusundaki devlet yönetiminin endişesi Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia ve çevresinde soylu bir aileden gelen, itibar edilen, saygın bir kişiliği olduğunu ve asker toplayıp ihtiyaçlarını giderecek de maddi güce sahip olduğunu ifade etmektedir. Özellikle dönemin kronik yazarlarından elde edilen bilgiler de bu durumu aslında destekler niteliktedir. 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyıl başlarında Bizans İmparatorluğunda yaşanan siyasi krizler aslında I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) iktidarından sonra ortaya çıkmaktadır; I. Manuel Komnenos'un ardından kronolojik olarak tahta II. Aleksios Komnenos (1180-1183), I. Andronikos Komnenos (1183-1185), II. Isaakios Angelos (1185-

² G. Finlay çalışmasından Theodoros Mankaphas'tan Philadelphia'lı bir asil olarak bahsetmektedir. Hatta tarihi bir kişilik olarak yaptığı isyan ile öne çıkmadığı adına bastırıldığı ve üzerinde kendi tasviri bulunan gümüş sikke ile önem ve ün kazandığını anlatmaktadır (Finlay 1877, 239).

1195), III. Aleksios Angelos (1195-1203), II. Isaakios Angelos (İkinci defa)- IV. Aleksios Angelos (1203-1204) ve son olarak V. Aleksios Murtzuphlos (1204) çıkmıştır. 1180 yılından itibaren Konstantinopolis tahtındaki kısa süreli iktidar değişimleri ve hakimiyet çekişmeleri zaten ekonomik olarak büyük bir sıkıntı yaşayan imparatorluğu iyice yıpratmıştır. Bu dönem incelendiğinde ise Anadolu'nun farklı bölgelerinde yer alan askeri güce ve araziye sahip, dolayısıyla maddi imkanları olan yerel ve saygın kişilerin bağımsızlık hareketleri gözlenmektedir.

İsyan ederek Philadaelphia'da bağımsızlığını ilan eden Theodoros Mankaphas'ı Haziran 1189 tarihinde imparator II. Isaakios Angelos kuşatma altına alsa da I. Frederick Barbarossa'nın anlaşmaya varılmasında ısrar etmesi sonucunda, Theodoros Mankaphas'ı affedeceğini ama Theodoros Mankaphas'ın imparator ünvanı iddiasından vazgeçmesi, rehineleri teslim etmesi karşılığında Philadelphia'nın kontrolünün hala kendisinde olacağı konusunda uzlaşır (Brand 1991, 1286; Finlay 1877, 239). II. Isaakios Angelos'un akrabası hem de Thrakesion Themasının doux'u olan Basileios Vatatzes ise isyanın durdurulmasından sonra Theodoros Mankaphas'ı yakalamak için çaba gösterse de başarılı olamamıştır (Kaya 2006, 22)³.

1193 yılında Theodoros Mankaphas İkonion'a giderek, daha sonra Anadolu Selçuklu Sultanı olan Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına sığınmak zorunda kalmıştır (Brand 1991, 1286; Finlay 1877, 239; Turan 2010, 244). Theodoros Mankaphas'ın Uluborlu Melik'i

³ S. Kaya eserinde; kronik yazarı Niketas Khoniates'in bu yaşanalar hakkında bahsederken belirli bir tarih vermediğini ama araştırması sırasında bulduğu bir yayında I. Friedrich Barbarossa'nın Haçlı ordusunun ilerken Konstantinopolis'ten geçmesi konusunda Bizans imparatoruna gönderdiği yardım dileğini ileten elçinin imparator başkente olmadığı için görüşemediğinden bahsettiğini vurgular. S. Kaya bahsettiği çalışmada, imparator III. Aleksios'un Philadelphia'da isyancı Theodoros Mankaphas ile meşgul olduğunun anlatıldığını, Haçlı ordusunun yürüyüşe başladığı Mayıs 1189 tarihinden önce Alman elçinin başkente gelmiş olması gerektiği ve bu olayın da 1188 yılı sonlarına tarihlenmesi gerektiğini vurgular (Kaya 2006, 22-24; dipnot 180; bkz. Demirkent 2006, 202-203, 210 dipnot 390). G. Finlay'in verdiği bilgi ise Frederick Barbarossa'nın Almanya'dan ayrılmadan önce başkent Konstantinopolis'e gönderdiği elçi ile Bizans İmparatorluğu sınırlarından geçiş izni istediğini, imparator II. Isaakios Angelos'un ise konu ile ilgili Doukas isimli bir görevli atadığını ve Haçlıların geçişi süresince bir karışıklık olmasının engellenmesi ve Haçlılar için gerekli erzacın makul bir fiyat karşılığında temin edilmesi için bir duyuru yaptırdığından bahsederken, imparatorun Theodoros Mankaphas'ın isyanını bastırmak için Philadelphia'ya gittiğinden dolayı başkente olmadığından hiç söz etmemektedir (Finlay 1877, 234; bkz. Demirkent 2006, 207-208).

olan Gıyaseddin Keyhüsrev'e sığınmasından, Niketas Khoniates "Historia" adlı eserinde bahsetmektedir (Demirkent 2006, 204). İsyancı Theodoros Mankaphas, Bizans imparatoruna karşı savaşmak için ordu toplamak konusunda Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'den yardım istemiş fakat Melik Gıyaseddin Keyhüsrev Bizans imparatorluğu ile ilişkilerini zedelemek istemediği için doğrudan yardım yapmamıştır. Melik Gıyaseddin Keyhüsrev, sınırlarda bulunan göçebe Türkmenlerden ordu oluşturmak için asker toplamasına göz yumarak hem Bizans imparatoru ile doğrudan ilişkisini bozmamış hem de Bizans imparatorluğunda iç kaynaklı karmaşa yaratılmasını desteklemiştir (Kaya 2006, 23).

Melik Gıyaseddin Keyhüsrev, Theodoros Mankaphas'ın Türkmenlerden asker için adam toplayarak Anadolu'nun güneybatısını saldırılarıyla harabeye çevirmesine izin vermiştir (Brand 1991, 1286; Turan 2010, 245; Demirkent 2006, 204-205⁴). Özellikle Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan Denizli ve Honaz çevresine baskınlar yapan Theodoros Mankaphas ve askerleri bölgeyi yağmalayıp yaktıktan sonra topladıkları ganimetlerle Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanına dönmüşlerdir (Kaya 2006, 23). 1194 yılında imparator II. Isaakios Angelos, Theodoros Mankaphas'a fiziksel bir ceza uygulanmayacağına söz vererek Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'den Theodoros Mankaphas'ı bir bedel karşılığında satın almak istemiştir (Demirkent 2006, 206). Gönderdiği elçi kanalıyla hediyeler sunan imparator, geri verildiği takdirde isyancıya fiziksel zarar gelmeyeceğini Melik Gıyaseddin Keyhüsrev'e özellikle belirtmiştir⁵. Melik Gıyaseddin Keyhüsrev ise siyaseten Bizans imparatorunu karşısına almamak için bu teklifi kabul etmiş olmalıdır⁶. Böylece, hapse atılan Theodoros Mankaphas 1204 yılında

⁴ Niketas Khoniates, yazdığı Historia'da, Honaz'daki Başmelek Mikhail Kilisesi'ni de Theodoros Mankaphas ve adamlarının yakıp yıktığından bahseder. Başmelek Mikhail Kilisesinin Anadolu'nun en büyük kilisesi olduğu ve imparator I. Manuel'in Myriokephalon savaşı öncesi bu kiliseyi ziyaret ettiği bilgisini yine Niketas Khoniates vermektedir (Demirkent 2006, 205).

⁵ G. Finlay, imparator II. Isaakios Angelos'un Gıyaseddin Keyhüsrev'in teslim ettiği isyancı Theodoros Mankaphas'ın canının bağışlayacağı ve ömür boyu hapis cezasının aşılmayacağı koşuluyla verdiği bedeli anlatmaktadır (Finlay 1877, 239-240).

⁶ Niketas Khoniates para karşılığı yapıldığı söylenen Theodoros Mankaphas'ın iadesinden sonra Gıyaseddin Keyhüsrev'in kardeşlerinin öfkelenmişinden ve daha sonra yaşanacak saltanat mücadeleleri sırasında bu durumu kendi lehlerine kullandıklarından bahsetmektedir (Kaya 2006, 23). Niketas Khoniates, çıkan dedikodulardan ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Hristiyan bir anadan doğduğunun söylendiğinden bahsetmektedir (Kaya 2002, 23; Turan 2010, 245) O. Turan çalışmasında Anonim Selçuk-nâme'de Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesinin tekfur

tekrar özgür kalarak Philadelphia'da güçlenmiştir⁷. IV. Haçlı seferinin akabinde Philadelphia ve civarında bağımsız bir devlet kurmak için ikinci kez isyan etmiştir (Brand 1991, 1286; Finlay 1877, 289). Adramyttium'u işgal eden Hainault'lu Henry'e karşı büyük bir güçle karşı koymasına rağmen Theodoros Mankaphas 19 Mart 1205 tarihinde yenilgiye uğramıştır (Treadgold 1997, 713). Theodoros Mankaphas bölgedeki hakimiyetini İznik imparatoru I. Theodoros Laskaris'e yenilerek kaybetmiştir. (Brand 1991, 1286; Ayönü 2010, 41).

IV. Haçlı seferi ve başkent Konstantinopolis'in yağmalanışıyla birlikte imparatorlukta büyük bir kaos ortaya çıkmıştır. 1204 Latin istilası sonrasında kurulan ardıl devletlerin Bizans İmparatorluğunun devamı olarak ortaya çıkma iddiaları bulunurken, kurulan İznik İmparatorluğu ise bu iddianın gerçekçi tek temsilcisi olarak görünmektedir.

1204 Latin istilası öncesinde de Batı Anadolu'da, Theodoros Mankaphas'ın 1188 yılındaki ayrılık iddiası örneğinde olduğu gibi Bizans İmparatorluğunun çöküşüne doğru gittiğinin belirtileri zaten verilmiştir. Batı Anadolu bölgesinde kendi ordularının yardımıyla

Kaloyan'ın baldızı olduğunun kayıtlı olmasıyla durumun teyid edildiğinden bahsetmektedir (Turan 2010, 245, dipnot 50). Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1192-1196 ve 1204-1211 tarihlerinde olmak üzere iki farklı dönemde Anadolu Selçuklu Sultanı olduğu bilinmekte (Turan 2003, 293-294; Sevim-Yücel 1989, 135-139, 144-147), Theodoros Mankaphas'ın Bizans imparatoruna teslim edilmesi konusundaki kardeşler arasındaki bu görüş farklılığı bu tarihlerde belirginleşmiştir. S. Kaya çalışmasında; aslında Theodoros Mankaphas'ın Keyhüsrev tarafından para karşılığında Bizans imparatoruna teslim edildiğinden bahseden Niketas Khoniates'in taraflı ve doğru olmayan bilgi verdiğini belirtmektedir. Gıyaseddin Keyhüsrev'in aldığı kararın siyasi bir karar olduğu, doğrudan Bizans İmparatorluğuna zarar verecek bir tutum sergilemediğini, bu tavırda olsa kendisinin asker vereceğini ama Gıyaseddin Keyhüsrev'in asker vermeyerek bir ordu kurmasına yardım etmediğini sadece Türkmenlerin arasına girerek baskınlara katılmasına izin verdiğini vurgulamaktadır. Gıyaseddin Keyhüsrev, Theodoros Mankaphas'ın serbest olduğu dönemde yaptığı akınlarla zaten siyasi bakımdan çok sıkıntılı bir dönemde olan imparatorluğun Batı Anadolu'daki topraklarında karmaşa yaratılmasına destek olmuş hem de bir bedel karşılığında ya da bedelsiz de olsa Bizans imparatoruna teslim edilmesiyle kendi bölgesinin sınırlarını korumuştur. Bu durumda, Niketas'ın taraflı bir görüş bildirmesi konusundaki görüşlere nazaran dönemin siyasi ortamı ve koşulları ön plana alınarak tespitlerde bulunmak daha sağlıklı açıklamalar bulunmasını sağlayacaktır.

⁷ Theodoros Mankaphas'ın 1204 tarihinde hapisneden çıkarak serbest hakkında net bir bilgi yoktur. Hapishanedeyken içeriden birinin yardımıyla mı, yoksa 1204 Latin istilası sırasında yaşanan yağma sayesinde mi kaçtığı kesin olarak bilinmemektedir.

yerel hakimiyet bölgeleri kurma girişimleri olmuştur. Menderes vadisi bölgesine hâkim olan ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kayınpederi Manuel Maurozomes⁸ (Kazdhan 1991, 1319-1320), Milet yakınındaki Sampson'da (antik Priene) Sabbas Asidenos (Brand 1991, 207) ve aslında 12. yüzyılın sonlarından itibaren Philadelphia'da yerel bağımsız bir güç olmaya çalışan Theodoros Mankaphas Batı Anadolu'daki yerel bağımsızlık hareketlerinin örnekleridir (Akropolites 2008, 25; Ostrogorsky 1971, 21; Ostrogorsky 1995, 394; Ayönü 2009, 9; Ayönü 2014, 214). 12. yüzyıl sonlarından itibaren başkentte yaşanan taht kavgaları imparatorluğu yıkıma sürükleyen en önemli faktörlerden olduğu gibi Anadolu halkının başkente duyduğu güven ve verdiği desteğin yitirilmesini de açıklamaktadır. Başkent Konstantinopolis'in 1204 yılında Latinler tarafından istila edilerek yağmalanması sonucu dağılan imparatorlukta merkezi güç ve otorite ortadan kalkmıştır.

THEODOROS MANKAPHAS'IN PHILADELPHIA DARPHANESİNDE BASTIRDIĞI SİKKELER ve SINIFLANMALARI HAKKINDA FARKLI GÖRÜŞLER:

1188-1189 tarihinde Philadelphia'da görülen kısa süreli ve başarısız isyan girişiminde Theodore Mankaphas'ın imparator ünvanı ile kendi isminin ve imparatorluk kostüm ve aksesuarları içerisinde betiminin üzerinde yer aldığı gümüş sikke (argyreon nomisma⁹) bastırıldığını dönemin kronik yazarı Niketas Khoniates söylemektedir. (Hendy 1985, 438-439)¹⁰. Theodoros Mankaphas'ın sikke bastırıldığına dair döneme ait yazılı bir kaynak olsa da sikkenin numismatlar tarafından sınıflanması son zamanlarda gerçekleştiği

⁸ A. Sevim-Y. Yücel çalışmalarında; I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kayınpederi Manuel Mavrozomes'e Denizli, Honaz ve denize doğru ulaşan Menderes vadisinin hakimiyetini vererek İznik imparatoru I. Theodoros Laskaris'in sınırlarını genişletme politikasını engellemek istediğinden bahsetmektedirler (Sevim-Yücel 1989, 146). Fakat 1205 tarihinde İznik imparatoru I. Theodoros hem Sabbas Asinedos hem de Manuel Maurozomes'i yenmiştir (Treadgold 1997, 714).

⁹ Nomisma; sikke anlamındaki terim. Özellikle daha çok altın *solidus* için kullanılmıştır. 10. yüzyıl sonlarında iki farklı ölçü birimine; daha ağır *histamenon* ve daha ağır tetarteron olarak bölünmüştür. 1092 yılından sonraki yıllarda hafif ağırlıktaki altın sikke basımı durmuş ve *hyperpyron* basılmıştır (Grierson 1999, 57; Ünal 2015, 185).

¹⁰ Theodoros Mankaphas'ın üzerinde ismi olan Philadelphia baskısı gümüş sikkesinin arka yüzünde Theodoros'un tasviri yer almaktadır. C. Morrisson, Theodoros Mankaphas'a atfedilen bu sikke grubu Batı Anadolu'da Sardis ve Aphrodisias'da, Bulgaristan'da ve Yunanistan'ın kuzeyinde bulunduğundan bahsetmektedir (Morrisson 2002, 916).

gibi Theodoros Mankaphas'a ait olup olmadığı hakkındaki tartışmalarda hala sürmektedir.

Bu ilginç tipteki sikke hakkında ilk yorum, 1967 yılında D. M. Metcalf'ın Sırbistan'ın güneyinde bulunan bir define buluntusu hakkında yaptığı yayında ortaya çıkmaktadır¹¹. D. M. Metcalf sikkeyi belirsiz olarak sınıflarken, Bizans sikkeleri grubuna dahil olamayabileceğini vurgular ve hem çalıştığı define buluntusunun tarihlendirilmesi hem de sikkenin kendisinin sınıflanmasının önemli olmasından dolayı dikkatlice incelenmesi gerektiğini belirtmiştir (Metcalf 1967, 117, Plate 16, no.928).

Sikke hakkındaki farklı bir sınıflama ise Bulgaristan'da yapılan bir çalışmada ortaya çıkmıştır. Eugène Pochitonov ilk defa 1970'lerde sunduğu çalışmasında bu grup sikkeleri İkinci Bulgar Çarlığı'nın kurucularından Ivan Asen'in büyük kardeşi Peter Asen (1186-1196)¹²'ya atfetmiştir (Pochitonov 1970, 54-63; Hendy 1993, 393¹³; Bendall-Morrisson 1994, 172). Peter Asen (Kazdhan-Brand 1991, 1639-1640), kardeşi Ivan Asen'le birlikte Bizans İmparatorluğundan bağımsızlığını ilan ederek 1186-1196 yılları arasında İkinci Bulgar Çarlığı'nın idarecisi olarak hüküm sürmüştür (Treadgold 1997, 657-661; Vasiliev 2015, 500-503; Ostrogorsky 1995, 373-380). Bu tip iki kardeşin ortak iktidarı dönemin Bizans devlet idare geleneğine uymamaktadır.

1967 yılında Sırbistan'daki define buluntusu içerisinde sadece bir örnek bulunurken ilerleyen yıllar içerisinde Bulgaristan'dan farklı yerler olmak üzere; Silistra'dan 1 adet, Korten'den 1 adet, Stara Zagora'dan 1 adet, Turnovo (III)'dan 2 adet ve Krasen'den 1 adet, Yunanistan'dan Gerakario'dan 1 adet sikke ortaya çıkmıştır. Ayrıca Turnova ve Türkiye'den Aphrodisias kazılarında aynı sikke örnekleri bulunmuştur (Hendy 1993, 393, dipnote 9-10; Bendall-Morrisson 1994, 173). Buluntu örneklerinin

¹¹ Aslında Theodoros Mankaphas'ın sikke gruplarında ismi ilk defa Sardis'te yapılan ilk kazılara dair hazırlanan raporda da geçmektedir (Bell 1916, 104, 118, Plate II, 964).

¹² Dönemin Bizans ve Latin kaynaklarında Peter olarak bahsedilmektedir. Peter Asen 1185/1186 tarihleri arasında Bulgar Çarı olarak taç giymiş, 1197 yılında Turnovo'da ölmüştür (Kazdhan-Brand 1991, 1639).

¹³ M. F. Hendy çalışmasında Petro'nun çağdaşı Bizans ve Latin kaynaklarında Peter olarak bilindiğinden fakat daha sonraya ait tek bir Bulgar kaynağı olan Çar Boril'in (1207-1218) Synodikon adlı eserinde Peter/Petro'dan vaftiz ismi Theodoros ve kardeşi Ivan'dan ise yine vaftiz ismi Belgoun olarak bahsedildiği bilgisini vermektedir (Hendy 1993, 393).

çoğalmasıyla sikkenin sınıflandırılması konusunda da farklı görüşler ortaya çıkmış ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bulgaristan'dan gelen buluntu örnekleri ile birlikte bir grup numismat bu tip sikkelerin Theodoros Mancaphas'a mı yoksa Theodoros-Petro Asen'e mi atfedilmesi gerektiği konusunda çalışmalar sunmuşlardır (Pochitonov 1981, 52-57; Hendy 1993, 393, dipnote 12)¹⁴. E. Pochitonov'un sikkelerin Theodoros Asen'e ait ve Bulgar orjinli olmalarına dair görüşü daha sonra I. Jordanov tarafından 1984 yılında yaptığı çalışma ile desteklenmiştir (Bendall-Morrisson 1994, 173).

M. F. Hendy, Bulgar meslektaşlarının sikkenin Theodoros Asen'e atfı konusundaki iddialarını buluntu yerlerine göre olmasını eleştirmiştir. Ortaçağ'daki II. Bulgar Çarlığı ve günümüz Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan bölgelerde bulunan define buluntuları içinde Kıbrıs'ta isyan eden ve hakimiyeti ele geçiren Isaakios Komnenos'a (1185-1191) ait sayıca az da olsa sikkeleri olduğunu dolayısıyla farklı bölgelerde farklı sikke örneklerinin olabileceğini ama basım ve sirkülasyonda dolaşım yerlerinin bu tespite göre yorumlanamayacağını ifade etmektedir (Hendy 1993, 394, dipnote 14-15). M. F. Hendy ise çalışmasında, Theodoros Mankaphas'a atfederek sınıfladığı elektron ve billon¹⁵ aspron trakhy¹⁶ birimi sikkeleri tanımlarken oldukça detaylı bilgiler vermiştir¹⁷. Sikke üzerinde yer alan sütun formlu lejand incelendiğinde Slav orjinalli harf barındırmadığını ve Bizans İmparatorluğu sikkelerinde geleneksel olarak kullanılan Basileios/İmparator ünvanının B harfi ile ifade edildiğini ve bu ünvanın sikke üzerinde yer aldığını söylemektedir (Hendy 1993, 394). Sikke üzerinde yer alan lejand Yunanca olup, çağdaşı Bizans sikke lejandları ile örtüşmektedir. Bu

¹⁴ I. Jordanov Bulgaristan'da bulunan bir grup billon trakhy sikkelerini 1976 yılında yaptığı çalışmasında Theodoros Mankaphas'a atfederken, E. Pochitonov ise bu sikkeleri Theodoros Mankaphas'ın çağdaşı Bulgar idareci Peter'a tarihlemektedir. P. Grierson ve M. F. Hendy ise çalışmalarında bu tip sikkelerin Theodoros Mankaphas tarafından bastırıldığından bahsetmektedirler (Brand 1991, 1286).

¹⁵ Billon; 13. yüzyıldan sonra batı darphanelerinde basılan gümüş-bakır alaşımında %50'den az gümüş kapsayan sikke birimi için kullanılan terimdir. Aynı ya da daha fazla oranda ve genellikle bakır olmak üzere metal içerikle yapılan gümüş alaşımli sikke birimi. Billon trakhea yaklaşık olarak 1/48 *nomisma* değerindedir (Grierson 1999, 53; Ünal 2015, 180).

¹⁶ Trakhea: 11. ve 14. yüzyıllar arasında basılan içbükey sikkeler için kullanılan Yunanca terim. Elektron, *billon* ya da bakır sikkelerdir. Kelimenin anlamı aslında pürüzlü olmakla birlikte 'düz olmayan', konkav manasında kullanılmıştır (Grierson 1999, 60; Ünal 2015, 188).

¹⁷ Söz konusu bilgi için bkz.; Hendy 1999, 392-396.

anlamda da sikkenin Theodoros Asen dönemine ait olduğunun düşünülmesi çok gerçekçi olmamaktadır.

M. F. Hendy'nin görüşlerini takip eden P. Grierson da 1982 yılında sunduğu çalışmasında elektron ve billon aspron traky örnekleri ile bu grup sikkelerin doğrudan Theodoros Mankaphas'a ait olduğunu belirtmektedir (Grierson 1982, 375, Plate 67, 1126-1127). Sikkelerin isyancı Theodoros Mankaphas'a tanımlanması konusunda ise M. F. Hendy, I. Jordanov ve Bendall-Morrisson'un son zamanlarda yaptıkları çalışmalarda ilginç ve birbirinden farklı görüşlerin sunulduğu izlenmektedir. Sikkeyi M. F. Hendy kesin bir üslupla Theodoros Mancaphas'a atfederken, Bendall ve Morrisson sikkenin Theodoros Mankaphas ya da Bulgar Çarı Theodoros Asen'e ait olup olmadığı konusundaki tartışmalara Theodoros Branas¹⁸'i ekleyerek, Branas'a da ait olup olmayacağı şeklinde yeni bir yaklaşıma girmişlerdir (Bendall-Morrisson 1994, 170-181; Hendy 1993, 394). Theodoros Branas'a muhtemelen Latinler tarafından Adrianopolis'in kontrolü ve idaresi verilerek şehrin Bulgar istilasından korunması sağlanmıştır. Latinler Bulgarların Adrianopolis'i geçerek Konstantinopolis'e doğru gelmelerini önlemek için Latinler tarafından alınan önlem kapsamında Theodoros Branas'ın idareyi alması 1206 yılı civarına tarihlenmektedir. Bu anlamda, M. F. Hendy bu sikke örneklerinin bulunduğu Stara Zagora ve Silistra definelerinin 1195'in hemen öncesi ve sonrası arasına tarihlenen sikke buluntularından oluşması sonucu, Theodoros Branas'a ait olamayacağını ifade etmektedir (Hendy 1993, 394).

Ivan Jordanov ise 2014 yılında yayınlanan çalışmasında, bu sikke grubunun gizemini hala koruduğundan bahsetmektedir. Araştırmasında, incelediği ve belgelenmiş 46 adet sikkenin içerisinde sadece 1 adedinin Batı Anadolu kaynaklı, Aphrodisias buluntusu, olduğunu ve diğer 45 adet sikkenin ise Balkanlarda bulunduğu ve sikkelerin buluntu lokasyonlarının da Ortaçağ Bulgar Çarlığı ya da

¹⁸ Branas isminin Slav orjinli olduğu, Arnavut ya da Latino-Grek kökenlere dayandığı hakkında araştırmacıların görüşleri bulunmaktadır. Branaslar'ın Bizans İmparatorluğu ordusunda buldukları ve birçok sefere katıldıkları bilinmektedir. Branaslar soylu bir aile olup, Bizans kaynaklarında ilk olarak 11. yüzyılda askeri kumandan olarak haklarında bahsedilmektedir. 1195 yılındaki III. Aleksios Angelos'un isyanını destekleyen Theodoros Branas 1204 yılı sonrasında Frank Agnes ile evlenmiş ve Latin imparatoru Henry tarafından Latin İmparatorluğunun vasalı haline gelerek, Didymoteikhon ve Adrianopolis'i idarecisi olmuştur. Branas ailesinin Anadolu Komnenos ve Palaiologos aileleri ile evlilik bağlarından dolayı ilişkileri de bulunmaktadır (Kazdhan 1991, 319-320; Treadgold 1997, 715).

modern Bulgaristan sınırları içerisinde olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu sikkelerin Philadelphia'lı Theodoros Mankaphas'a mı, yoksa Bulgar Çarlığı devletinin idarecisi Todor Petro'ya mı ait olduğu konusunda, buluntuların Balkanlarda yoğunlaşmasından dolayı Mankaphas'a atfedilmeleri için Batı Anadolu'dan daha fazla buluntunun gerekli olduğunu söylemektedir (Jordanov 2014, 67). Bu görüşleriyle birlikte I. Jordanov, bu sikkelerin aslında Ortaçağ'da Bizans İmparatorluğunun hakimiyetinden çıkarak kendi yönetimlerini kanıtlamak isteyen Bulgar idarecilerin hırslarını yansıttığını söyleyerek, sikkelerin Theodoros Mankaphas'a ait olmadığını belirlemektedir (Jordanov 2014, 81).

Tarihsel gelişim ve sikke uzmanlarının çalışmaları ve yorumları hakkında tüm araştırmalarımız tamamlandıktan sonra elde edilen bilgiler doğrultusunda ve Tunay Demran Koleksiyonunda yer alan nadir sikkenin detayla incelenmesinden sonra Theodoros Mankaphas'ın Philadelphia'daki ilk isyanı sırasında 1188-1189 yılları arasında basıldığını düşünmekteyiz¹⁹. Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan bir adet nadir bakır trakhy sikkesi ise Ivan Jordanov'un çalışmasında bahsettiği ve Anadolu'dan gelmesi gereken örneklerden sadece biri olmalıdır. Büyük bir olasılıkla, Batı Anadolu bölge müzelerinde detaylı yapılacak araştırmalar Theodoros Mankaphas'ın sikke örneklerinin tespit edilmesini sağlayacaktır. Ayrıca Batı Anadolu'da gerçekleştirilen kazılar ve yüzey araştırmalarındaki buluntuların da detayla incelenerek çalışılması yeni örneklerin ortaya çıkması için oldukça önemlidir. Ivan Jordanov'un günümüze kadar yayınlanmış 46 adet sikkeden yola çıkarak sadece 1 adedinin Aphrodisias buluntusu olmasından dolayı sikkenin Theodoros Mankaphas'a atfedilmesinin şüpheler barındıracağı hakkındaki görüşleri, Tunay Demran Koleksiyonunda yer alan bakır trakhy örneği ile ve ileride muhtemelen bulunacak diğer örneklerle giderileceği düşünülebilir. Ülkemizde müze ve kazılarda bulunan Bizans sikkeleri hakkında yoğun ve detayla yapılmış çalışmalar ve yayınların geçmişi yakın tarihlere dayanmaktadır. Henüz çok yeni sayılabilecek alan çalışmaları hala devam etmektedir. Bizans sikkeleri ve ikonografisi hakkında ileride yapılacak çok daha detaylı bölge araştırmaları ile Anadolu'nun

¹⁹ Manisa Arkeoloji Müzesi'ne kayıtlı koleksiyoner Sayın Tunay Demran'a büyük bir ilgiyle oluşturduğu koleksiyonunda yer alan bu nadir sikke örneği üzerinde çalışmamıza verdiği izin ve destekten dolayı teşekkür ederim.

Ortaçağ'daki Bizans İmparatorluğu kültürüne dair soru işaretlerinden biri daha giderilecektir. Bu anlamda, Manisa ve çevresindeki yüzey araştırmaları, Manisa ve çevre müzelerde yer alan eserlerin değerlendirilerek sınıflanması Bizans numismatiği bakımından oldukça önemlidir. Yaklaşık sekiz yüz yıllık bir belirsizliği çözmek, atıf konusundaki şüpheleri ve tartışmaları gidermek için Bizans sikkeleri konusunda çalışan uzmanların da önemli bir sorumluluğu yüklenmesi gerektiği açıktır.

TUNAY DEMRAN KOLEKSİYONU'NDAKİ THEODOROS MANKAPHAS'A ATFEDİLEN BAKIR TRAKHY:

Tunay Demran, 2000 yılında Manisa Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nde taşınır kültür varlığı koleksiyonculuğuna kayıtlı olup, koleksiyonu 253 adet sikkeden oluşmaktadır²⁰. Koleksiyonda Bizans İmparatorluğuna ait 68 adet bakır ve 1 adet altın sikke bulunmaktadır. Theodoros Mankaphas sikkesi Tunay Demran Koleksiyonu'na Manisa'dan satın alma yolu ile girmiş ve 2015 yılında 178 envanter numarası ile kaydolmuştur.

Sikkenin buluntu yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte Manisa ve çevresinden geldiği düşünülmektedir. Günümüze kadar yapılmış yayınlarda Theodoros Mankaphas'a ait elektron ve billon sikkelerden bahsedilerek örnekler sunulmuştur. Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan sikke ise bakırdır. Theodoros Mankaphas'a ait gümüş ve gümüş-bakır alaşımı sikkelerin ait olduğu idareci hakkında tartışmalar sürerken, bakır sikke örneği ilk olarak bu koleksiyon sayesinde ortaya çıkmaktadır. İmparator olma iddiasında bulunan Theodoros Mankaphas'ın rüştünü ispat etmesi için gümüş ve daha düşük birimdeki billon sikkeleri bastırması normal bir süreci göstermektedir. Tunay Demran Koleksiyonu'nda bulunan bakır sikke ise Theodoros Mankaphas'ın bağımsız bir devlet kurma ve kurduğu devletin başına geçme iddiasının oldukça detayla düşünülmüş olduğunu açıklamaktadır. Bizans İmparatorluğuna ait dönemin en üst ve en alt tüm birimlerdeki sikke örneklerinin Theodoros Mankaphas tarafından aynı birim değerleri korunarak bastırılması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Sikkeye dair diğer bir ilginç detay ise ön ve arka yüzünde yer alan tasvirleriyle ikonografisidir. Sikke ilginç ikonografisi ile dikkat çekmektedir. Ön yüzde yer alan tam boy İsa tasviri geleneksel Bizans sikke ikonografisindeki diğer tam boy İsa tiplerinden farklıdır. Oldukça çizgisel bir üslupla tasvir edilen İsa sol

²⁰ Tunay Demran Koleksiyonu için bkz: Ünal-Tatar-Toy 2017, 94-95.

elinde kutsal kitap taşımaktadır. İsa'nın başının çevresini saran haç nimbus ise geleneksel tasvirde oldukça büyük dairesel formdadır. Arka yüzde yer alan tasvirde ise idarecinin giydiği kostüm ve her iki eliyle taşıdığı patrik haçlı asa yine geleneksel Bizans sikke ikonografisindeki imparator kostüm ve aksesuarlarından farklıdır. Kostümün inci diademli formda verilmiş yakası vurgulanarak betimlenmiştir. İdarecinin üzerindeki kostümün detayları net algılanmamakla birlikte sağ omuzundan sarkan pelerin Khlamys olmalıdır²¹. İdarecinin patrik haçlı asayı önden çapraz biçimde her iki eliyle taşıması ise Bizans sikke ikonografisinde görülen aksesuarların tasvir tipolojisinden çok farklıdır.

Theodoros Mankaphas (1188-1189/1204-1206)

Philadelphia (?)

Bakır Trakhy, Tip A (1188-1189)

Ö.y.: İsa tam boy, cepheden, sakallı ve haç nimbusludur (?), khlamys, tunik ve kolobion giyimlidir (?), souppedion üzerindedir (?), sol elinde kutsal kitap taşır ve sağ eli takdis pozisyonundadır.

A.y.: İdareci tam boy, cepheden, khlamys stemma, divitision ve loros giyimlidir (?), her iki eliyle üzerinde patrik haç olan asayı çapraz biçimde taşır. İki sıra sütun formlu yazıt figürün her iki yanında yer almaktadır.

+ B
Θ OW
Δ
[P]

Ref.: DOC 4/1-2, 392396, 5a.1-5b.6, Plate XXII, B.(2.1)-2.4; Baldwin' Auctions 1994, 93, no.208; Grierson 1982, 375, Plate 67, no.1127.

1.28 mm, 3,33 gr, Envanter No: 178 (Ünal-Tatar-Toy 2017, 94-95).

²¹ Uzun ve erguvani renkli imparatorluk pelerini olan khlamys sağ omza bir fibula bağlanarak imparator tarafından giyilmiştir Detaylı bilgi için bkz. Ünal 2006, 223.

KAYNAKÇA

Acropolites, Georgios (2008), *Vekayinâme*, çev. Bilge Umar, İstanbul.

Ayönü, Yusuf (2007), Batı Anadolu'da Bizanslı Yerel Hakimlerin Bağımsızlık Hareketleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42, s. 141-154.

Ayönü, Yusuf (2009), Dördüncü Haçlı Seferi'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXIV, Sayı 1 s. 5-20.

Ayönü, Yusuf (2010), İznik İmparatorluğu Ordusu, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 1, ss. 39-54.

Ayönü, Yusuf (2014), *Selçuklular ve Bizans*, TTK, Ankara.

Baldwin's Auctions (1994), *Late Roman and Byzantine Coins*, The William J. Conte Collection, Auction Number 2, London.

Brand, Charles M. (1991), "Asidenos, Sabbas", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazhdan), Vol. 2, New York, s. 1286-1287.

Brand, Charles M. (1991), "Mancaphas, Theodore", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazhdan), Vol. 2, New York, s. 207.

Bell, H. W. (1916), *Sardis*, Volume XI, *Coins-Part I* (1910-1914), Leiden.

Bendall, Simon and Cecile Morrisson (1994) Théodore-Pierre, Théodore Branas ou Théodore Mankaphas?, *Revue numismatique*, 6e série - Tome 36, année, pp. 170-181.

Demirkent, Işın (2006), Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1180-1195), Komnenos Hanedanı'nın sonu ve II. Isaakios Angelos Devri, İstanbul.

Finlay, George (1877), *A History of Greece*, Oxford.

Grierson, Philip (1982), *Byzantine Coins*, California.

Grierson, Philip (1999), *Byzantine Coinage*, Washington D.C.

Hendy, Michael F. (1985), *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300-1450*, New York.

Hendy, Michael F. (1993), *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Volume Four/Part 1-2, Washington D.C.

Herrin, Judith (2010), *Bizans*, İstanbul.

Jordanov, Ivan (2014), "Did Todor (Peter), Asen's Brother, Mint Coins?", *ИСТОРИКНИ*, (Ivan Jordanov ed.), Veliki Turnovo (pp. 67-86)

Kaya, Selim (2006), I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1191-1211), TTK, Ankara.

Kazdhan, Alexander (1991), "Branas", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazdhan), Vol. 1, New York, s. 319-320.

Kazdhan, Alexander (1991), "Maurozomes", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazdhan), Vol. 1, New York, s. 1319-1320.

Kazdhan, Alexander – Charles M. Brand (1991), "Peter of Bulgaria", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (ed. A. Kazdhan), Vol. 1, New York, s. 1639-1340.

Metcalf, David M. (1967), *Classification of Byzantine Stamena*, Ljubljana.

Morrisson, Cecile (2002), "Byzantine Money: Its Production and Circulation", A. E. Laiou, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century*, Washington D.C.

Ostrogorsky, Georg (1971), "Observations on the Aristocracy in Byzantium", *DOP*, Volume 25, (pp. 1-32).

Ostrogorsky, Georg (1995), *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara.

Pochitonov, Eugène (1970), "La plus ancienne émission monétaire bulgare de l'époque du second royaume", *Byzantinoslavica* 31, (pp. 54-63).

Ševčenko, Ihor (1968), *New Cambridge History of the Byzantine Empire*, Slavic Review, Vol. 27, No. 1, Mar., (pp. 109-118).

Sevim Ali ve Yaşar Yücel (1989), *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara.

Treadgold, Warren (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, California, s. 657-661.

Turan, Osman (2003), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul.

Turan, Osman (2010), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.

Ünal, Ceren (2006), "Geç Roma İmparatorluğundan Erken Dönem Bizans İmparatorluğuna Geçiş Sürecinde Basılan Sikke Tasvirlerinde İmparator Kostüm ve Aksesuarları", *Olba XIII*, Mersin ss. 221-234.

Ünal, Ceren (2015), *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*, TTK, Ankara.

Ünal, Ceren ve Ömer Tatar, Merve Toy (2017), *Tunay Demran Koleksiyonu*, Manisa, s. 94-95.

Vasiliev, Alexander A. (2015), Bizans İmparatorluğu Tarihi, İstanbul, s. 500-503.